

TÜRK DÜNYASININ ENTEGRASYONUNDA DOKSANLARDAKİ TÜRK ZİRVELERİNİN ÖNEMİ (1992-1998)

Dastanbek RAZAK UULU*

Özet: Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile on beş tane bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Bunların içinde Türkiye Cumhuriyeti'ni doğrudan ilgilendiren beş tane Türk Cumhuriyeti de vardı. Bir yandan Soğuk Savaş da sona ermiş ve dünya iki kutuplu sistemden çok kutuplu sisteme geçmiştir. Türkiye bu dönemde önemli girişimlerde bulunarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasını yakından takip etmiştir ve Türk Cumhuriyetleri ile tam bağımsızlık kazanmadan münasebetleri başlatmıştır. 1991 yılının sonlarında Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını ilan etmesiyle, onları ilk tanıyan Türkiye olmuştur. Yeni başlayan ilişkiler güçlenmiştir ve karşılıklı resmi ziyaretler sayısı hızla artmaya başlamıştır. 1991 sonlarında Türk Cumhuriyetleri devlet başkanları Türkiye'ye resmi ziyaretleri yapıp yetişmişler. 1992 Baharında Türkiye Cumhuriyeti başbakanı Süleyman Demirel Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerinde resmi ziyaretlerde bulunmuştur ve derhal büyükelçiliklerini açmıştır. Artık diplomatik bir tesisin kurulmasıyla Türk Cumhuriyetleri arasında bir zirve yapılması kararlaştırılmıştır ve bu geçikmeden 1992 Sonbaharında gerçekleşmiştir. 1990'larda Türk cumhuriyetlerinin devlet başkanları düzeyinde farklı ülkelerde beş kere zirve yapılmıştır. Bu zirveler Türk Dünyası'nın bütünleşmesinde büyük rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bağımsızlık, Münasebetler, Türk Devletleri, Türk Zirveleri.

The Important of Turkish Summits in the Nineties in the Integration of the Turkish World (1992-1998)

Abstract: With the collapse of the Soviet Union, fifteen independent states emerged. Among these, there were five Turkish Republics that were directly related to the Republic of Turkey. The Cold War ended and the world moved from a bipolar system to a multipolar system. Turkey closely followed the dissolution of the Soviet Union by taking important initiatives during this period and started relations with the Turkish Republics before gaining full independence. When Azerbaijan and the Central Asian countries declared their independence in 1991, Turkey was the first to recognize them. The newly established relations have become stronger and the number of mutual official visits has begun to increase rapidly. In late 1991, the heads of state of the Turkish Republics paid official visits to Turkey and met there. In the spring of 1992, the Prime Minister of the Republic of Turkey, Süleyman Demirel, made official visits to Azerbaijan and Central Asian countries and immediately opened their embassies. It was decided to hold a summit between the Turkish Republics with the establishment of a diplomatic facility, and this took place without delay in the Autumn of 1992. In the 1990s, five summits were held in different countries at the level of heads of state of the Turkish republics. These summits played a major role in the integration of the Turkic World.

Key Words: Türkiye, Independence, Relations, Turkish States, Turkish Summits.

Giriş

Türk Dünyasındaki birlik ve beraberlik fikirlerini XIX. Yüzyıl sonrasında ve XX. Yüzyıl başlarındaki dönemlerden aramak gerekir. Osmanlı devletinde ve Rusya Türkleri arasında ortaya çıkan Türkçülük fikri ve Cedidçilik Hareketi Türk Dünyasının birlikte olmasını işaret ediyordu. O dönemde: Mehmet Emin Resulzade, Ahmet Ağaoğlu, Ali Merdan Topçubaşı, Ali Hüseyinzade, Cafer Seydahmet Kırımer, İsmail Gaspıralı, Mustafa Çokay, Zeki Velidi Toğan, Osman Hoca, Mahmut Arsal gibi aydınlar Türklerin bağımsızlığı ve birliği için farklı coğrafyalarda eşsiz mücadeleler vermiştir. Ayrıca İsmail Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" fikri Türk Dünyası'nı birlik ve beraberliğe çağırıyordu. Ne yazık ki bu birlik zikredilen dönemde gerçekleşmeden Türk Dünyası'nın büyük kısmı Çarlık Rusya elinden Sovyet Rusya eline geçerek sona ermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk Sovyetler Birliği ile iyi bir ilişki kurmuştur. Ona rağmen 1933 sensinde, dünya haritasını önüne koyarak ve Orta Asya bölgesini göstererek Atatürk şöyle demektedir:

Bugün Sovyet Rusya, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız var! Fakat yarın ne olacağını kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir! Bugün, elinde sınıksız

* Doktora, Dokuz Eylül Üniversitesi. e-posta: dastanrazakuulu@gmail.com.

tuttuğu milletler, avuçlarından sıyrılabilirler. İşte o zaman Türkiye, ne yapacağını bilmelidir! Bizim bu dostumuzun yönetiminde dili bir, inancı bir özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız! “Hazır olmak “yalnız o gün susup beklemek değildir; hazırlanmak lazımdır. Milletler, buna nasıl hazırlanırlar? Manevi köprüleri sağlam tutarak! Dil, bir köprüdür; inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür! Bugün biz, bu toplumlardan dil bakımından, gelenek, görenek, tarih bakımından ayrılmış, çok uzağa düşmüşüz! Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz; bizim onlara yaklaşmamız gerekli. (İlhan, 199: 58-59).

Atatürk'ün bu nutukundan tam 60 sene sonra dünya düzeni değişmeye başlamıştı. 1989-1990'da SSCB'deki olaylar, ülkeyi kaosa sürüklemekteydi. SSCB içindeki diğer cumhuriyetler 1990'nın sonlarında egemenlik kanununu kabul etmişti. Şimdi sırada bağımsızlığı ilan etmek vardı. Olaylar böyle gelişirken, SSCB cumhuriyetleri dış ülkelerle bağlantılar aramaya başladılar. Çünkü egemenlik kanunlarına göre dış ülkeler ile Moskova'nın izni olmadan ilişkileri kurabiliyorlar, ziyaretleri yapabiliyorlar ve anlaşmalar imzalayabiliyorlardı. Zira Gorbaçov yönetimi iktidara geldiğinden beri perestroyka ve glasnost politikası ile ülkede bir demokrasi temeli atılmıştı. SSCB'nin kuruluşundan yıkılışına kadar Türkiye ile çalkantılı ilişkileri olmuştu. Fakat son dönemlerde Türkiye ile SSCB arasında sıcak ilişkiler başlamıştı. Türkiye, SSCB'de olup bitenleri yakından takip etmekteydi. Böylece 1991'de Sovyetler Birliği içindeki cumhuriyetlerin başkentlerine Türkiye konsoloslukları açma kararı alınmıştı (Türkiye Devleti Cumhuriyet Arşivi, F. 30-18-1-2. K. 700. G. 257: 10.).

Sovyetler Birliği 1991'de dağılınca geride 15 bağımsız cumhuriyet bırakmıştı. Bunların 5'i Azerbaycan ve Orta Asya'daki 4 Türk Cumhuriyeti ile etnik ve dini, Tacikistan ile sadece dini açıdan, Gürcistan ve Ermenistan ile sınırdaş olarak, Rusya ve Ukrayna ile deniz üzerinden komşuluk ilişkileri Türkiye'nin yeni ilgi alanına girmişti. Bir taraftan Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan Bosna ve Kosova sorunu Türkiye'yi her taraftan krizlerle donatmıştı. Diğer yandan Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri sermaye ve kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırma, eski sosyalist ekonomiyi yeni küresel pazarla bütünleştirme ve liberal demokrasiye geçmede örnek alınacak en uygun devlet Türkiye idi. Türkiye'nin onlarla din, dil, etnik ve tarihselden ziyade coğrafi yakınlığı bu yükümlülüğü kendisine yüklemekteydi.

Dolayısıyla Avrupa ve ABD, Türkiye'yi Orta Asya için devlet yapısı, ekonomik kalkınma ve liberal demokrasi modeli olarak kabul etmişlerdir. Orta Asya ülkeleri için bu *Türk Modeli* adıyla gelişmiştir (Milliyet, 11.03.1992). Fukuyama, doğu-batı çatışmasının sona ermesi için tüm insan topluluklarının ortak gelişim yolu olan liberal demokrasinin, insanlığın siyasi ve iktisadi gelişiminde tartışılmaz bir model olduğunu söylüyordu (Fukuyama, 1992: 48). Bu noktayı göz önünde bulundurarak Türkiye, bölgedeki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır (Karpat, 2003: 319).

Türkiye bağımsızlık alan Türk Cumhuriyetlerini ilk olarak tanımıştır ve ilk büyükelçiliklerini açmaya başlamıştır. Zira, Sovyet Türk Cumhuriyetleri bağımsızlığa giden süreçte ilk yurtdışı ziyaretlerini Türkiye'ye yapmışlardı. Yeni Türk Cumhuriyetlerine sahip çıkma konusunda geç kalmadan harekete geçti ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel 27 Nisan - 4 Mayıs 1992'de Orta Asya ülkelerine resmi ziyarete çıktı (Türkiye Devleti Cumhuriyeti Arşivi, F. 30-18-1-2. K. 714. G.312. S. 10). Süleyman Demirel'in Orta Asya ziyaretleri sırasında bir Türk zirvesinin İstanbul'da yapılması kararı alınmıştır.

1. Doksanlarda Türk Zirveleri

Ankara Zirvesi (1992)

Türkiye'de bir Türk Zirvesi yapılması kararından sonra diplomatik çalışmalar devam etmiştir. Türkiye'nin bakanlar seviyesinde birçok temsilcileri Türk Cumhuriyetlerinde

bulunmuştur. Ayrıca 7 Temmuz 1992’de Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı H. Çetin, Avrupa Konseyi Bakanlar komitesi ile eski Sovyet Cumhuriyetleri gibi Türk Cumhuriyetlerine olan ziyaretine de heyeti ile beraber eşlik etmiştir. (Türkiye Devleti Cumhuriyeti Arşivi, F. 30-18-1-2. K. 721. G. 339. S. 1.)

Bu hazırlıklar ardından Türkiye’nin girişimiyle 30 Ekim 1992’de “*Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri*” adıyla ilk zirve Ankara’da gerçekleşmiştir. Bu zirve için Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfezl Elçibey, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov 29 Ekim’de Ankara’ya gelerek *Türkiye Cumhuriyeti Kuruluş Yıldönümü Bayram Töreni*’ne katılmışlar. (Milliyet, 31.10.1992). Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ev sahipliğinde Ankara’ya gelen 5 Türk Devleti’nin cumhurbaşkanlarıyla 30-31 Ekim’de ilk defa Türk Zirvesi gerçekleşmiştir. Böylece Türkçe konuşan bağımsız devletlerin devlet başkanları seviyesindeki ilk zirvesi, Türkiye’nin teşebbüsü ile Ankara’da gerçekleştirildi. (Kırgız Tuusu Gazetesi. 05. 11. 1992) Bu Türk Dünyası’nın entegrasyon hususunda önemli adımların başlangıcı idi. Zirve ilk defa gerçekleştiği için daha ülkelerin birbirini tanıma amaçlı olmasına rağmen, sonunda Ankara Bildirisi imzalanmıştır. Ayrıca bu zirvede şu hususlar üzerinde durulmuştur:

“Türk cumhuriyetleri arasında gümrük mevzuatları uyumlulaştırılarak kişi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına imkan tanıyan bir serbest ticaret düzeninin oluşturulması, ortak bir yatırım ve kalkınma bankasının kurulması, demiryolu, karayolu ve havayolu bağlantıları ile telekomünikasyon imkanlarının geliştirilmesi, Türk cumhuriyetlerinin doğal kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa’ya sevk edilmesi, dünya ekonomisine entegre olabilmek için ekonomik konularda koordinasyon ve işbirliği imkanlarının geliştirilmesi” (Turkic States, 2024).

ÖZAL, TÜRK CUMHURİYETLERİ ZİRVESİ AÇTI

Cumhurbaşkanı Özal, Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin devlet başkanlarının katılımı ile Ankara’da düzenlenen “Türk Cumhuriyetleri Zirvesi”nde konuşan Cumhurbaşkanı Özal, “Dilimiz bir, tarihimiz bir, kültürümüz birdir. Öyleyse işimiz de bir, gücümüz de bir olabilir diye düşünüyoruz” dedi

Ankara Zirvesinde Türk Cumhuriyetlerinin Devlet başkanları, Milliyet 31.10. 1992.

Zirvenin sonunda “Siyasi Bildirge, İktisadi Bildirge ve Basın Bildirisi” olmak üzere Ankara Bildirisi imzalanmıştır. Bu bildirgede ekonomik, siyasi, insani ve kültür ilişkilerin devam ettirileceği ve zirvenin her sene devamlı olacağı maddeleri vardı. (Ankara Bildirisi, 1992). Ancak bazı uluslararası meselelerde anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev Bildirgedeki Karabağ ve KKTC maddelerine veto koymuştur (Milliyet, 31. 10. 1992). Zirvenin ertesinde Türkiye’de, Orta Asya’nın 4 Türk ülkesinin büyükelçilikleri açıldı. Azerbaycan Türkiye büyükelçiliğini daha önce açmıştı. Böylece yeni bağımsızlıklarını alan cumhuriyetlerin ilk defa dış ülkede elçilikleri açılmış oluyordu. (Kara, 2012, s. 211). Büyükelçilikler gelecekteki zirveler, ortak çıkarlar ve kararlar, yeni adımlar için önemli diplomatik araç olacaktı.

İstanbul Zirvesi (1994)

Ankara Zirvesi sonuç bildirgesine göre ikinci zirve 1993'te Bakü'de yapılması kararı alınmıştı. Ancak Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılması ve 1993'te T. Özal'ın vefatından dolayı, devlet başkanları bir araya gelememişlerdir. Üstelik Azerbaycan ile Ermenistan arasında Dağlık Karabağ için savaş devam etmekteydi. Bu yüzden Bakü zirvesinin gerçekleştirilmesi güçtü. Buna rağmen Türkiye'nin yeni girişiyle diplomatik kanallar üzerinden Türk Zirvesinin tekrardan Türkiye'de yapılması bildirildi.

Böylece ikinci Türk zirvesi Bakü'de değil "18-19 Ekim 1994 tarihlerinde İstanbul'da yapılmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in evsahipliğinde, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgız Cumhuriyeti Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov'un katılmışlar. (Türkcik States, 2024).

İstanbul Zirvesinde Devlet Başkanları, resim Milliyet, 19.10. 1994.

İstanbul zirvesinde ilişkilerin güçlendirilmesi, birbirlerinin; bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüklerine saygı gösterme, bu konuda "başta Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olmak üzere uluslararası kuruluşlarda ortak hareket etme" gibi konular ele alınmıştır. Türk devletleri cumhurbaşkanları zirve sonunda 24 maddelik bir bildiriye imza attılar.

- Türk Zirvesinin bir sonrakisi Kırgızistan'ın başkenti Bışkek'te yapılmasına karar verilmiştir.

- Azerbaycan – Ermenistan ihtilafının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararlarına dayalı olarak barışçı yollardan çözölmeli.

- Bosna –Hersek ve Kıbrıs konularında görüş alışverişinde bulunuldu.

- Doğalgaz ve petrol hattının Türkiye üzerinden Avrupa ve Akdeniz'e ulaştırılması konusunda çalışmalar memnuniyetle kaşılandı.

- Milli Eğitim Bakanlıkları ve üniversiteler arasındaki işbirliğinin kurumsallaştırılması çalışmaları destekleniyor.

- Ekonomik kalkınma ve refah konusunda bölgesel işbirliği, ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesi gerekiyor.

- Kara, Hava, Deniz ve Demiryolu ulaşımında mevcut bağlantıların geliştirilmesi ve yeni bağlantıların kurulması amacıyla işbirliği yapılması.

- Tarihi İpek Yolunun canlandırılması gerektiği vurgulandı.

- Ulaştırma, Haberleşme, sanayi, enerji, tarım, madenler ve doğalgaza ilişkin ortak çalışmaların hızlandırılması.

- *Türk Kültürünün önemli olaylarına ilişkin yıldönümlerinin ortak bir şekilde kutlanmasına karar verildi (Milliyet, 20. 10. 1994).*

Buna ek olarak “devlet başkanları demokrasi, insan haklarına saygı, laiklik, sosyal adalet ve piyasa ekonomisine dayalı toplum düzenine olan inançlarını teyit etmiştir”. Devlet Başkanları “ortak kültür ve sanatlarının geliştirilmesi, öğretilmesi, yaygınlaştırılması ve tanıtılması amacıyla Kültür Bakanları tarafından 12 Temmuz 1993 tarihinde Almatı’da imzalanan anlaşma ile kurulan TÜRKSOY’un önemini teyit etmiş ve adigeçen kuruluşun faaliyetlerine gerekli desteğin sağlanacağını belirtmişlerdir” Ayrıca dil dahil kültürlerinin ortak unsurlarının güçlendirilmesi, Türk lehçelerinin karşılaştırmalı sözlüğü hazırlanması, üniversiteler arasında iş birliği ve burslu öğrenci değişimi programlarının geliştirilmesi gibi konular bu zirvenin gündeminde olmuştur. (İstanbul Bildirisi, 1994).

“Devlet Başkanları, Zirve Toplantısı kararlarının uygulanmasını gözden geçirmek ve bir sonraki Zirve Toplantısının hazırlıkların yapmak üzere Dışişleri Bakanlarının veya uygun görecekleleri yüksek görevlilerin uygun zamanlarda danışmalarda bulunmalarını kararlaştırmışlardır” (İstanbul Bildirisi, 1994).

Azerbaycan o dönemde Ermenistan ile Karabağ için savaş halindeydi. Hem Hazar petrolü için batılı şirketler ile anlaşma yapmıştı. Bu Rusya’yı tedirgin ediyordu. Ancak Azerbaycan’ın politikası Kazakistan ve Özbekistan tarafından da desteklenmiyordu. Mesela Karabağ’da Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi kararlarını benimsememişti. Kazakistan Ermenistan’ı saldırgan taraf olduğunu kabul etmiyordu. Bu durumda Türkiye cumhurbaşkanı Süleyman Demirel girişimiyle 6 ülkenin dışişleri bakanları Karabağ’da BM ve AGİK kararlarına dayalı barışçıl çözümü desteklemiştir. (Milliyet, 20. 10. 1994).

Bu zirve başlamadan önce Rusya Dışişleri Bakanlığı: “İstanbul’da etnik temele dayanan bir zirvenin, Rusya’yı tedirgin etmemesi düşünülmez. Türkiye hatalı yapıyor, Ankara beyin yıkaması yapmaktadır. Türkiye Pantürkist emeller taşımıyoruz dediğini, ama zirveye katılan ülkelerle bu temelde ilişki kurulmasına yalnız Rusya’nın değil, tüm uygar ülkelerin karşı çıkacağını” (Milliyet, 19.10.1994) belirtmiştir Buna cevap olarak Süleyman Demirel: “Aynı tarihe, kültüre, dile ve geleneklere sahip bu bağımsız kurulan ikili veya çok taraflı işbirliğinin gelişmesinden rahatsızlık duyulmamamsı gerektiğini ve Türkiye olarak ülkenin oluşturduğu coğrafyayı, müstakbel bir nüfuz alanı veya bir rekabet bölgesi olarak görmüyoruz” demiştir. Ayrıca tedirgin olmaya gerek olmadığını belirtmişken, Azerbaycan devlet başkanı Haydar Aliyev, “Böyle bir iş için Rusya’dan izin alacak değil” diye sert açıklamada bulunmuştur. İ. Kerimov ise İstanbul Bildirisi, BM ve AGİK prensiplerine uygundur. Spekülasyonları reddediyoruz” derken, S. Niyazov “Biz politik bir amaçla başka bir gruba zarar vermeyi düşünmüyoruz. BDT’deki sorumluluklarımızı gözdardı etmiyoruz” demiştir. N. Nazarbayev ise “Rusya’nın da dahil olduğu Avrasya Birliği önerisini Türk zirvesinde gündeme getirdik. Geleceğimiz, işbirliğinde” açıklamalarında bulunurken A. Akayev “İstanbul Zirvesi, işbirliğinin gelişmesinde illeriye doğru atılmış büyük bir adım. İşbirliğini zenginleştireceğiz” demiştir. (Milliyet, 20. 10. 1994). Ayrıca bu zirveye 150’den fazla basın mensubu katılarak gözlem sağlamıştır.

Bişkek Zirvesi (1995)

Türk Zirvesini İstanbul Bildirgesinde Üçüncü zirve Kırgızistan başkenti Bişkek şehrinde yapılma kararı alınmıştı. 27-29 Ağustos 1995 tarihlerinde Bişkek’te üçüncü Zirve Toplantısını gerçekleştirmişlerdir. Zirveye Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar Akayev evsahipliğinde; *Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov* katılım sağlamışlar (Turkic States, 2024).

Ev sahibi olarak Kırgızistan Cumhurbaşkanı A. Akaev, Türk cumhuriyetlerinin uzun bir izolasyonun ardından karşılıklı yarar sağlayan bağları yeniden kurması ve işbirliğini güçlendirmesi gerektiğini belirterek söz başlamıştır. Türkmenistan Devlet Başkanı S. Niyazov konuşmasında her cumhuriyetin mevcut siyasi gerçekleri ile siyasi ve ekonomik özellikleri dikkate alınmasını belirterek, siyasi gerçekler gözardı edilerek ilerideki entegrasyon süreçleri konusunda acele gelinmemesi için diğer liderleri uyarmıştır. Zirvede Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki entegrasyon süreçlerinin önemi üzerine durmuştur. Ve bu entegrasyona Türkmenistan ve Tacikistan'ı da davet etmiştir (Milliyet, 30.08.1995). Kerimov'un yine bir açıklaması Türk zirvelerinin siyasileştirilmesi ihtimaline ilişkin ciddi endişelerini dile getirerek, bu eğilimlerin güçlenmesi halinde Özbekistan'ın zirvelere katılımını durduracağı tehdidinde bulunmuştur. Özbekistan Cumhurbaşkanı, Türk dünyasındaki entegrasyon süreçlerinin yalnızca kültürel ve ekonomik ortaklıkla sınırlandırılmasını önermiştir. Daha yumuşak bir tarzda, Kerimov'un fikri Türkmenistan ve Kırgızistan liderleri tarafından da desteklenmiştir. (Komersant, 30.08.1995).

Bu zirvede askeri ve ekonomik işbirliğinin gerekliliği de ayrı ayrı vurgulandı. Hazar bölgesinin ekonomik işbirliği alanına dönüştürülmesi ve enerji kaynaklarının geliştirilmesine yönelik çok taraflı projelerin hayata geçirilmesi ihtimali bir kez daha vurgulandı. "Devlet Başkanları, İstanbul Zirvesi'nden bu yana, ilgili ülkelerce, Türkiye üzerinden Avrupa ve Akdeniz'e ulaşan petrol ve doğal gaz boru hatları inşa edilmesine yönelik olarak yapılan çalışmalara memnuniyetle işaret etmişlerdir" (Bişkek Bildirisi, 1995).

Bişkek zirvesinde Türkiye Cumhurbaşkanı S. Demirel, Türkiye için Orta Asya'yı Türkiye'ye bağlayacak otoyol projesinin olduğunu kaydederek özellikle Anadolu ile Orta Asya arasında iletişim hatlarının kurulmasının önemini vurguladı. Bu bölgenin zengin kaynaklarının Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ihraç edilmesi açısından öncelikli görünüyor (Demoyan, s. 39). Bişkek toplantısında daha önceki Ankara ve İstanbul zirvelerinde alınan kararların birçoğu bu zirvede de vurgulanmıştır. Bildirgede, "halklar arasında bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı ve birbirlerinin iç işlerine karışmama ilkelerine ilişkin işbirliğinin güçlendirilmesi ve daha da geliştirilmesi" üzerinde bir kez daha vurgu yapıldı (Bişkek Bildirisi, 1995).

Zirvede Türk halklarının büyük kültürel ve tarihi mirasının korunması gerektiği vurgulandı. Devlet başkanları, tarihi bağların korunmasının yanı sıra sorunların uzun vadede ortaklaşa çözülmesinin önemi konusunda da birleştiklerini kaydetti. Bütün başkanlar işbirliği yapmaya ve ilişkileri geliştirmeye hazır olduklarını beyan ettiler. İlk kez Türkler arası bir toplantıda ortak üniversitelerin kurulması kararı alındı. Öğrenci yetiştirmek için şu eğitim kurumlarının kurulması konusunda anlaştılar: Azerbaycan-Türk, Kırgız-Türk, Kazak-Türk, Türkmen-Türk üniversiteleri kurulma kararı alındı. Bu ortak eğitim kurumlarının Orta Asya'da halen faaliyet gösterdiğini belirtmek gerekir (Paruboçaya, 2011, s. 116).

Devlet başkanları uluslararası konulara dikkat çekti, uyuşturucu madde ve silah kaçakçılığı konusunda endişelerini dile getirdi ve aynı zamanda en ciddi sorunlardan biri olan terörizm ile terörizmle mücadele konusunda ise uluslararası iş birliğinin gerektiği ifade edilmiştir. Hümanizm, ahlak ve diğer ortak insanlık değerlerinin temelinde, kardeş halklarının yakınlaşmasının bulunduğunu, barış ve istikrarın korunması için daha etkin işbirliği yapılması gerektiğini belirtmiştir (Milliyet, 29.08. 1995). Zirve sonunda 20 maddelik Bişkek Bildirisi imzalanmıştır. Bir sonraki zirvenin Eylül-Ekim 1996 Taşkent'te düzenlenmesi kararı alınmıştır (Bişkek Bildirisi, 1995). Bu zirveye gelen devlet başkanları Talas vadisinde gerçekleşen Manas Destanı'nın 1000. yılı kutlamalarına da katılmışlardır.

Bişkek Zirvesinde devlet başkanları, Milliyet, 30.08.1995.

Taşkent Zirvesi (1996)

Bişkek zirvesi bildirgesine göre dördüncü zirve Özbekistan başkenti Taşkent'te gerçekleştirileceği kararı alınmıştı. Bu karar doğrultusunda 21 Ekim 1996 tarihinde Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov'un evsahipliğinde, aynı İstanbul ve Bişkek zirvelerine katılan devletbaşkanları değişiklik olmadan katılmışlar (Turkic States, 2024). Orta Asya liderlerinin Türk dünyasında işbirliğine yönelik ilgilerinin belirgin bir şekilde artmasıyla diğer zirvelerden farklılaşmıştır. Eskiden Türk kelimesinin tellafuzunda çekingenlik gösterilirken bu zirvede kullanılması kabul görülmüştür. Bu zirvede Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı S. Demirel Türk Cumhuriyetlerini Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne daha fazla destek vermeye çağırıştır. Ayrıca Türkçe konuşan ülkelerin çok taraflı bölgesel işbirliğini geliştirilmeleri gerektiğini savunmuştur (Milliyet, 22.10.1996). Taşkent zirvesinde önceki zirvelerde alınan eğitim, kültür, ulaşım, ticaret ve ekonomi alanlarına dair kararlar teyit edilmiş.

Zirve, bölgede terörün arttığı ve Orta Asya'da uyuşturucu kaçakçılığının bölge için ciddi bir sorun teşkil ettiği bir ortamda gerçekleşti ve bu nedenle taraflar bu konulara önem vermişler. Cumhurbaşkanı Türk devletler arasında ticaretin geliştirilmesi gerektiğini, ülkelere arasında ekonomik işbirliği, karşılıklı ticaretteki engellerin kaldırılması ve ekonomik etkileşimlerinde elverişli bir hukuki rejimin oluşturulması, ekonomik bütünleşme sürecinin desteklenmesi, tarafların gelecekte mal, hizmet, sermaye ve emek için tek bir pazar yaratmayı hedeflediklerini bildirmişler (Taşkent Bildirisi, 1996). Katılımcılar, başta doğalgaz, petrol ve hidroelektrik kaynakları olmak üzere ülkelerinin zengin doğal kaynaklarının geliştirilmesi ve üretilmesinin özel önemine vurgu yaparak, ortak projelerin hayata geçirilmesi için tedbirlerin alınmasına değinmişler. Enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınmasına yönelik boru hatları ve enerji hatları kurulması için devletlerin, uluslararası finans kuruluşlarının, kamu ve özel yapıların bu projelere katılımıyla çağırılmışlar (Urazova, 2003, s. 176).

Toplantı katılımcıları, Türk dünyasında çok taraflı işbirliğinin kurumsallaşması için Türk Dili Konuşan Ülkeler Başkanları Toplantıları Sekreterliği'nin oluşturulması konusunda mutabakata varılmıştır. Sekreteryaya, Türk dili konuşan devletlerin başkanları ve dış politika daire başkanlarının toplantıları için materyal hazırlama sorumluluğu verildi; Türk dili konuşan devletlerin dilini, kültürünü ve başarılarını tanıtmaya yönelik seminerler, konferanslar, sempozyumlar düzenlemek; arama yaparak, Türk halklarının geçmişteki ve günümüzdeki yaşamlarını konu alan tarihi edebi kaynakların seçilmesi ve yayına hazırlanmasını ele

alacaktı. Devlet başkanları, Türk halklarının büyük kültürel ve tarihi mirasının tanıtılması, yaygınlaştırılması ve yayılması konusunda bölge medyası arasındaki bilgi alışverişi alanındaki olumlu eğilimleri dile getirmişler. TÜRKSOY'un, Türk tarihi ve medeniyeti ile ilgili tarihlerin takvimlerini hazırlamak, bu tarihlerle ilgili kutlamalara basta UNESCO olmak üzere kültür alanında çalışan uluslararası örgütlerin de katılmaları olanaklarını incelemekle görevlendirmişlerdir" (Taşkent Bildirisi, 1996). Bir sonraki zirveye evsahipliği yapma için Kazakistan ile Türkmenistan arasında tartışma yaşanmıştır, sonunda Kazakistan'da gerçekleşeceği kararı alınmıştır.

Astana Zirvesi (1998)

Taşkent zirve bildirisinde karar alınan beşinci zirve Kazakistan'da yapılacaktı. Ancak Kazakistan başkentini Almatı'dan Astana'ya taşıyordu. Bu yüzden 1997'de değil bir yıl sonra yani, Astana şehrinin açılışı vesilesiyle Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi de 9 Haziran 1998'de Astana'da gerçekleştirilmiştir. Zirveye Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in ev sahipliğinde, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov ve Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir (Turkic States, 2024). Bu zirvede Türkmenistan'ı, Türkmenistan Meclis Başkanı Sahat Muradov temsil etmiştir. "Devlet Başkanları, Dışişleri Bakanlıkları tarafından hazırlanmış olan Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi Tüzüğünü kabul etmişler ve Dışişleri Bakanlıklarını Sekreteryaya çalışmalarının denetimi ile görevlendirmişlerdir" (Astana Bildirisi, 1998). Ankara, İstanbul, Bişkek ve Taşkent Bildirilerinin geçerliliği teyit edilerek zirve sonunda Astana Bildirisi imzalanmıştır. Devlet Başkanları, "İpek Yolunun Canlandırılması Programı"nın el birliğiyle gerçekleştirilmesinin önemini vurgulayarak, söz konusu programın gerçekleştirilmesinin bölge ekonomisi için önemli rol oynayacağını ve tarafların çıkarlarına uygun ekonomik iş birliğini güçlendireceğini kaydetmişlerdir (Astana Bildirisi, 1998).

Evsahipliği yapan N. Nazarbayev şu kelimelerle zirvede konuşma başlamıştır: "Modern Türk dünyasının omurgasını Altay Dağlarından Akdeniz'e kadar uzanan altı devlet oluşturmaktadır. Türk dünyası tarih boyunca İslam ve Doğu Avrupa medeniyetleri arasında aracı olarak üstelendiyse, diğer yandan İslam dünyasını Çin ve Budist medeniyetiyle bütünleşmesinde rol oynamıştır". Nazarbayev ayrıca, Türk devletleri kolektif olarak enerji kaynakları ve madenler açısından zengin ülkelerin ortak hareket ettiği ve diğer devletler üzerinden transit fırsatlarını kullanabileceğini kaydetmiştir (Kozlov, 1998: 2). Kazakistan lideri cumhuriyetlerle ticari ve ekonomik bağları genişletme yönünde bir eğilimin altını çizdi. Kırgızistan Cumhurbaşkanı A. Akaev, kültürel ve ekonomik işbirliğinin derinleştiğine dikkat çekerek, büyük ölçekli ortak projeleri onayladı ve ticaret ve ekonominin gelişmesinde önemli rol oynayan Trans-Kafkasya Demiryolunu kullanma fırsatı için Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na teşekkür etmiştir. Türkiye'den cumhurbaşkanı S. Demirel öncelikle Türk ülkelerinin tek bir alanda bir arada yaşamasına odaklanmıştır. Türk dili konuşan devletlerin 11 milyon km karelik bir alanı işgal ettiğini ve 220 milyon insanın yaşadığını belirtmiştir. Bu faktörler hızlı ekonomik kalkınmaya zemin hazırlamaktadır. Türkiye Cumhurbaşkanı, Türk dünyasının batı kesiminin gelişiminin daha az önemli olmadığını belirterek, Kars-Ahalkalaki-Tiflis demiryolunun inşasına dikkat çekti. Bu ulaşım projesi, Gürcistan üzerinden Azerbaycan ve Orta Asya bölgesi ile doğrudan demiryolu bağlantısı oluşturmayı amaçlamaktadır (Kozlov, 1998: 3).

Özbekistan cumhurbaşkanı zirvede siyasi konuların ele alınmaması ve dolayısıyla bu toplantıların formatının siyasallaştırılmasının yanı sıra İran ve Tacikistan'ın zirvede bulunmaması nedeniyle güvenlik konularının da ele alınması gerektiği belirtmiştir. Türkmenistan Parlamentosu Başkanı Sakhat Muradov, Türkmenistan'ın karşılıklı yarar sağlayan işbirliğini amaçlayan tüm girişimleri destekleyeceğini söyledi (Paruboçaya, 2011:

117). Toplantı sonunda Astana Bildirisi imzalanmıştır ve bir sonraki zirve Azerbaycan başkenti Bakü’de yapılma kararı alınmıştır. Ancak 1999’da zirve yapılmamış, bir sonraki zirve ise 8 Nisan 2000’de Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de yapılmıştır. Daha önceki zirvelerde Daimî Sekreteryası’nın kurulması kararlaştırılmıştı. Bakü Bildirisinde bu tesis İstanbul’da kurulacağı anlaşılmaya varılmıştır. (Turkic States, 2024).

2. Türk Kimliği Üzerine Kurulan Birlik

1991-1993 yılları arasında Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya devletlerinin uluslararası diplomatik devrelere katılabilmek için anahtar bir rol oynamıştır. Yeni bağımsızlık alan ülkelerin uluslararası sistemde yer alabilmesi için güçlü bir lobi yürütmüştür. Türkiye, bölgeye mesafe olarak daha yakın olan İran, Pakistan ve Sudi Arabistan’dan erken davranarak birçok faaliyette bulunmuştur. İsmi geçen ülkelerin Orta Asya ile sadece din bağları varken, Türkiye’nin kimlik, tarih, kültür ve gelenek açısından da bağlantıları vardı. Diğer taraftan ismi geçen 3 ülkenin de yönetim sistemi din üzerinden uygulanmış idi. 70 yıl boyunca dinin yasaklanmış ve olumsuz tanıtılmış olması bölge için bir tehlikeydi. Türkiye’nin laik yönetim sistemi bölge için daha uygundu. Üstelik dünya kamoyu da Orta Asya için Türkiye modelini öneriyordu. Türkiye yeni bağımsızlık alan ülkelerin egemenliklerine saygı göstererek, ilişkileri eşit şekilde yürütmeye çalışmıştır (Razak Uulu, 2023: 213).

Dünya’nın her tarafında bölgesel birlikler mevcuttur. Onların en iyi ve başarılı örnekleri Avrupa Birliği’dir. AB İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş döneminde farklı kültür, farklı inanç, farklı kimlik, farklı dil olmasına rağmen bulunduğu konumu göz önünde bulundurarak ortak çıkarlar, siyasi ve ekonomik etegrasyon sağlamak amacıyla kurulmuştur. Daha bir bölgesel örnek örgüt Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) sayılmaktadır. Bölge ülkelerini bir araya getiren unsur ortak tehdittir. ASEAN ortak tehditlere beraber karşı koymanın yanı sıra siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanda da ortak hareket etmektedir. Örgütü oluşturan bölge ülkeleri de farklı din, kültür, dile sahipler. Bölgesel olup da aynı din, aynı dil, aynı kültür, aynı kimlik üzerine inşa edilen örgüt Arab Ligi’dir. Ancak Arab ülkeleri arasındaki bazı sorunlar ve ortak hedeflerinin olmaması bu örgüt AB ve ASEAN gibi başarılı örnek olamamaktadır. AB ve ASEAN’ı bir araya getiren ortak tehditler, çıkar ve hedefler ise, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık sonrası bir araya gelmelerindeki birleştirici unsur Türk kimliğidir (Coşkun, 2023, s. 105).

Türk zirveleri de ortak kimlik, ortak kültür, ortak din, ortak tarih, ortak dil etrafında gerçekleşmiştir. Tabi bunların arka planında siyasi ve ekonomik unsurlar yatmaktaydı. Günümüzde Türk Devletler Teşkilatı olarak kurumsallaşan birlik, 1990’lardaki Türk Zirvesi veya Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvelerinin meyvesidir. Özellikle Türkiye doksanlardaki zirvelerde radikal kararları alarak, bölgesel siyasi meselelerde fikirbirliği yaparak, siyasi bir birlik inşa girişiminde bulunmuştur. 1992’deki ilk Ankara zirvesinde KKTC’i Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerinin de tanınması, daha sonraki zirvelerde Karabağ savaşında Azerbaycan’a taraf tutma, Bosna-Hersek olaylarındaki fikirbirliği gibi Türkiye’nin tutumları Orta Asya ülkeleri tarafından reddedilmiştir. Ayrıca doksan zirvelerinde Özbekistan ve Türkmenistan cumhurbaşkanları Türk toplantılarının siyasallaşmaından endişe ederek, sadece kültürel yakınlaşmasından yana olmuşlar. Buna rağmen doksanlarda Türk devletlerinin başkanları en yüksek düzeyde 5 kere zirve gerçekleşmiştir. Bazı zirveler sembolik bir faaliyetle beraber gerçekleşmiştir Mesela 1995 Bişkek zirvesi Manas Destanı’nın 1000.yıldönümü kutlamalarına, 1998 Astana zirvesi Kazakistan’ın yeni başkentinin açılışına denk getirmişler.

2021’de Türk Devletler Teşkilatı’nın kuruluşuna kadar birkaç basamaktan geçmiştir. Mesela Türk Zirveleri veya Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi adıyla doksanlarda aktif bir şekilde başlasa da, 2000’deki mali kriz ve bazı siyasi nedenlerden dolayı Özbekistan ve Türkmenistan zirvelre katılmaktan vazgeçmiştir. Ona rağmen Azerbaycan, Türkiye,

Kazakistan ve Kırgızistan zirvelerde toplanmayı devam etmişler. Ancak zirvelerin ikinci on yıllığında, yani 2000-2010 arasında zirve toplantıları azalmıştır. Bu dört ülkenin girişimiyle zirveler 2009'da Nahçıvan anlaşmasıyla kısaca Türk Keneşi adını alan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Bu kurumun aktif işi 2011'de başlayıp, 2021'de Teşkilata dönüştürülmüştür. Günümüzde bu teşkilat farklı alanlarda birçok ensitütüleri kapsamkal birlikte, Türkiye, Kırgızistan, Kazakistan, zərbaycan ve Özbekistan olmak 5 daimi üyesi ve Türkmenistan, KKTC, Macaristan ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı olmak üzere 4 gözlemci zirvelerden oluşmaktadır. (Turkic States, 2024).

Genel itibarıyla doksan zirveleri tanışma ve kaynaşma üzerine yapılmıştır, ikibinlerde duraklama dönemi yaşamıştır, 2010-2020'ye kadar kurumsallaşma dönemi, 2021'den itibaren teşkilatlanma dönemi olarak değerlendirilmektedir.

3. Doksan Zirvelerin Türk Dünyası Enetegrasyona Katkısı

Doksanlardaki her zirvede birkaç maddeden oluşan kültür, ekonomik, ticari, eğitim, insani gibi ortak fikirbirliğini bildiren bildirgeler imzalanmıştır. Mesela Ankara zirvesinde Türk Dünyasının kültür entegreleri için yeni bir teşkilata ihtiyaç duydukları dile getirilmiş ve 12 Temmuz 1993'te Almatı'da toplanan 6 bağımsız Türk ülkesinin kültür bakanları organizasyonunun kuruluşuna dair anlaşmaya imza atmışlardır. Neticede Türk Dünyasının UNESCO'su olan "*Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi*" (TÜRKSOY) örgütü kurulmuştur. Daha sonra TÜRKSOY'a KKTC, Gagavuzya, Başkurdistan, Tataristan, Tuva, Altay, Hakas ve Yakut özerk cumhuriyetleri gözlemci olarak katılmışlardır (TÜRKSOY, 2024). Teşkilat siyasete karışmamakla birlikte Türk halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak için çalışmayı amaçlamıştır. TÜRKSOY doksanlardaki Türk Dünyasındaki kültürel ve bilimsel faaliyetleri düzenlemede önemli rol oynamıştır ve Türk Dünyasının kültürel entegresinde büyük katkı sağlamıştır.

Doksanlardaki Türk Dünyasının kültür entegrasyonunda TÜRKSOY'un yanı sıra Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı (TÜRKSAV) da yeri büyüktür. Bu vakıf 1996'da Türk Dünyasının yazarları, kültür ve sanat insanları tarafından kurulmuştur. Vakfın kuruluş amacı: Türk Dünyasının dil, din, kültür, etnograf, arkeoloji, eğitim, mimar, zanaat, klasik ve halk müziği, ressamlık, dans, film, televizyon, fotoğrafçılık, tasarım vd. alanlarındaki gelişmeleri ve başarıları arşivleme ve geliştirme ile ilgili projeler yapmak, edebiyat, sanat ve kültür alanındaki gelişmeleri tartışmak ve propaganda yapmak amacıyla her sene seminer, konferans ve sempozyumlar düzenlemektir. TÜRKSAV her sene farklı şehirlerde etkinlikler düzenlemiştir. Kuruluşunun ilk yıllarında cumhurbaşkanlar başta olmak üzere birkaç alanda ödüller dağıtılmıştır (Koncak, 2015, s. 94).

Doksanlardaki daha bir önemli gelişmelerin biri Türk Dünyasının kurultayları idi. Türk Dünyasında iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla ayrıca sivil toplum teşkilatları ile bilim, kültür, sanat ve iş dünyasının temsilcileri de birçok toplantı ve etkinlikler düzenlemişlerdir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ile Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV) ve Türkiye Cumhuriyeti'nin önde gelen siyasi liderlerinden Alpaslan Türkeş'in girişimleriyle Mart 1993'te Türk Dünyasında ilk geniş çaplı kurultay Antalya'da düzenlenmiştir. Bu tarihi kurultaya Balkanlardan Çin'e kadar olan coğrafyada yer alan tüm Türk halklarının sivil toplum örgütlerinin temsilcileri, yazarlar, bilim adamları ve politikacılarından oluşan 800 kişi katılmıştır. Bu kurultayların 1. si Antalya, 21-23 Mart 1993, 2. si İzmir, 20-23 Ekim 1994, 3. sü İzmir, 30 Eylül – 2 Ekim 1995, 4. sü Ankara, 24-26 Mart 1996, 5. si İstanbul, 11-13 Nisan 1997, 6. sı Bursa, 20-22 Mart 1998, 7. si Denizli, 2-4 Ağustos 1999, 8. si ise Samsun'da, 14-25 Mart 2000'de düzenlenmiştir.

Türk Dünyasındaki bu kurultaylarla beraber 1992'de "*Dünya Türk Gençleri Birliği Platformu*" adı altında Gençlik Kurultayları da toplanmaya başlamıştır. Gençlik

Kurultaylarına başka kurumlardan farklı olarak Türklerin yaşadığı 36 ülkeden katılım olmuştur. Kurultaylar, Türk Dünyası'nın çeşitli şehirlerinde gerçekleşmiştir. Kurultaylarda Türk Dünyası'nın dört bir köşesinden gelen gençler, birbirlerini tanıyor, Türk kültürünün farklı renklerine şahit oluyor ve Türkçe'nin farklı lehçelerinde konuşuyorlardı. Bu kurultaylarda ele alınan meseleler: siyaset, ekonomi, tarih, dil-edebiyat, iletişim, kültür-sanat, din, ekoloji ve spor komisyonlarda çalışmaların yürütülmesiydi (Temizkan, 2007:2).

İlk kurultay 1993'te Tataristan'ın Kazan şehrinde gerçekleşmiştir. 1994'te ise Kırım-Bahçesaray'da ikinci kurultay toplanmıştır. 1995'te Kırgızistan'ın Çolpon-Ata şehrinde, 1996'da Başkurdistan'ın Ufa şehrinde, 1997'de Kıbrıs'ta, 1998'de Kazakistan'ın Türkistan şehrinde, 1999'da Çuvaşistan'ın Çeboksarı şehrinde olmak üzere 2005'e kadar 12 Gençlik Kurultayı toplanmıştır. Dünya Türk Gençler Birliği Platformu'nun Gençlik Kurultaylarının yanı sıra Başkanlar Konseyi Toplantıları da farklı ülkelerin farklı şehirlerinde 1994-2000. yılları arasında 7 kere toplanmıştır (Temizkan, 2007: 71).

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerinde bir taraftan resmi kurumlar arasında temasları, devlet başkanlarının zirveleri devam ederken, halk arasındaki ilişkilerin kurulması ve tanışmasında kurultayların büyük etkisi olmuştur. Çünkü böyle kurultaylara sadece devletin resmi temsilcileri değil, vakıflardan, sivil kuruluş toplumlarından ve üniversitelerden katılımlar da oluyordu. Ayrıca özel şahıslar da bu kurultaylara bireysel olarak katılabiliyordu. Uluslararası kuruluşlar ve kurultaylar Türkiye ve Türk Dünyası'nın entegrasyon sürecinde büyük rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, Fahir “Türklük Toplantısı”, *Milliyet*, 31.10.1992.
- Batur, Nur “Orta Asya’ya Türk Modeli”, *Milliyet*, 11.03.1992.
- Coşkun, G., (2023), Türk Devletleri Teşkilatı’nın Sosyal İnşacı Teori Çerçevesinde Analizi, YL tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Çalışkan F., Özkaya E., Yılmaz İ., “Rusya’ya karşı ortak tavır”, *Milliyet*, 20 Ekim 1994..
- Demoyan, Gayk “Tyurkskiye Sammiti: Seli, zadaçi, prioriteti i pozitsiya v Karabahskom Voprose”, s. 33-54. Erişim: 62_ru.pdf (noravank.am) 27. 03. 2024.
- Fukuyama, F. (1992), *The End Of History and Last Man*, Londra.
- İlhan, Suat (1997), “Türk Devrimi ve Türk Dünyası”, *Yeni Türkiye, (Türk Dünyası Özel Sayısı)*, Yıl 3. No. 15, Ankara, Mayıs-Haziran, s. 58-59.
- İtogi sammita v Bişkeke, Kommersant gazetesi, № 158 (876) ot 30.08.1995. Erişim: <https://www.kommersant.ru/doc/116297>. 01.04.2024.
- Kara, Abdulvahap (2012), *Turgut Özal ve Türk Dünyası*, İstanbul, Q Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karpat, Kemal H. (2003), *Türkiye ve Orta Asya*, Ankara, İmge Yayıncılık.
- Koncak, İbrahim (2015), Egemendüülük Mezgilindegi Türkiye-Kırgızstan ortosundagi mamilelerge sayasiy analiz, Dissertasiya. Bişkek, Kırgız Milli Üniversitesi.
- Kozlov, Yu. (1998), “Şelkovım putem v XIX vek, Zametki s pytogo sammita glav tyurkoyazıçnih gosudarstv”, *Tyurkiskiy mir*, No 2.
- Paruboçnaya E.F. (2011), “Sammitı Tyurkskih Gosudarstv (1992-2001 gg): Reaknaya Paltforma dlya cblijeniya”? *Volgograd Devlet Üniversitesi dergisi*, Ser. 4. No.1 (19). ss. 113-120.
- Razak Uulu, D., (2023), XX. Yüzyılda Türkiye-Kırgızistan İlişkileri, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Temizkan, Abdullah (2007), *Türk Dünyası Gençlik Kurultayları Üzerine*, Ankara, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayıncılık.

- Turkic States, Zirveler, Erişim: <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> 13.03.2024.
- Turkic States, Türk Devletler Teşkilatı, Erişim: <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda> 20.03.2024.
- TÜRKSOY, TÜRKSOY Hakkında, Erişim: <https://www.turksoy.org/turksoy/about>, 28.02.2024
- Urazova, E. (2003), *Ekonomiçeskoe sotrudniçestvo Turtsii i tyurkskih gosudarstv SNG*, Moskova.
- Yalçın, Nilufer, “Türk Birliği’ne doğru”, *Milliyet*, 29 Ekim 1992.
- Yınanç, Barçın. “Baba Taşkent Zirvesinde”, 22 Ekim 1996.
- “Üçüncü Türk Zirvesin’nde ortak çağrı”, *Milliyet*, 29 Ağustos 1995.
- “Süylöşüülördön Kızmattaşıkka Karay”, *Kırız Tuusu Gazetesi*. 05. 11. 1992
- “Türk Zirvesine Rus Yorumu”, *Milliyet*, 30 Ağustos, 1995.
- Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları I. Zirvesi. Ankara Bildirisi (1992). Ankara.
- Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları II. Zirvesi. İstanbul Bildirisi (1994). İstanbul.
- Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları III. Zirvesi. Bişkek Bildirisi (1995). Bişkek.
- Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları IV. Zirvesi. Taşkent Bildirisi (1996). Taşkent.
- Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları V. Zirvesi. Astana Bildirisi (1998). Astana.
- Türkiye Devlet Arşivleri Cumhurbaşkanlığı Arşivi, F. 30-18-1-2. K. 700. G. 257. s. 10.
- Türkiye Devlet Arşivleri Cumhurbaşkanlığı Arşivi, F. 30-18-1-2. K. 714. G.312. S. 10.
- Türkiye Devlet Arşivleri Cumhurbaşkanlığı Arşivi, F. 30-18-1-2. K. 721. G. 339. S. 1.